

Drugowojenna fabryka części lotniczych Barmag w Lubawce

W jednym z ubiegłorocznych numerów pisma „Na Szlaku” opisywałem fabrykę części lotniczych Heinza Wendta, która w trakcie drugiej wojny światowej funkcjonowała na terenie dzisiejszej Lubawki¹. Warto jednak zauważyc, że w owym czasie działał tu jeszcze jeden, o wiele większy zakład produkujący części dla Luftwaffe, należący do firmy Barmag.

Zanim jednak zacznę opisywać dolnośląski epizod tego przedsiębiorstwa, najpierw chciałbym zwrócić uwagę na jego nazwę. Ta będąca spółką akcyjną fabryka maszyn została założona w 1922 roku w niemieckim mieście Barmen² jako „Barmer Maschinenfabrik Aktiengesellschaft”, co w języku polskim oznacza „Barmeńska Fabryka Maszyn Spółka Akcyjna”. Nazwę tę skrótnie można zapisywać też jako „Barmer Maschinenfabrik AG”. Z kolei BARMAG to pewne akronim powstały z pierwszych liter: BARmer Maschinenfabrik AG.

Fakt funkcjonowania w Lubawce tego zakładu wspominają jedynie nieliczne źródła. Symboliczną wzmiankę na jego temat znajdziemy w wydanej w 2015 roku książce „Tajne kompleksy lotnicze Trzeciej Rzeszy na Dolnym Śląsku i Ziemi Lubuskiej”. Opisując lubawskie zakłady, autorzy wspominają: *Najprawdopodobniej na potrzeby niemieckiej zbrojeniówki przeniesiono też zakład Barmag, który rozpoczął nową działalność w przedzalni Wiharda³.*

O wiele więcej informacji na temat tej interesującej mnie firmy zaważył Romuald Owczarek w wydanej w tym samym 2015 roku książce „Zapomniane fabryki zbrojeniowe Hitlera”. Czytamy tutaj:

Tuż za Kamienną Górą, przy granicy z Czechami, leży miasteczko Lubawka. Również w nim uruchomiono małą produkcję wojskową, gdyż z miasta Lennep przeniesiono część zakładu Barmag-Barmer Maschinenfabrik Remscheid. W Lubawce funkcjonowała nowo wybudowana przedzalnia lnu Bober-Gesellschaft. Zakładowi Barmag oddano część przedzalni, gdzie zaczęto produkować pomp wtryskowe (Barmag-Pumpe) do samolotów odrzutowych. Oprócz pomp wytwarzano także inne części niezbędne do wyrobu sprzętu dla Luftwaffe oraz Kriegsmarine (marynariki wojennej)⁴.

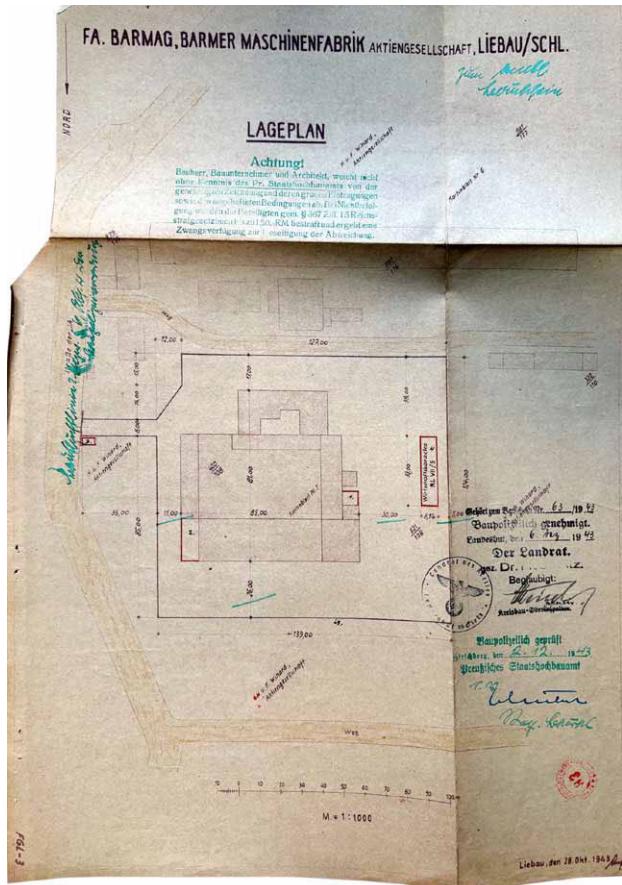
Jako źródło tej informacji podano stronę internetową, dziś niestety już niedostępna. Jednak korzystając ze specjalnego serwisu archiwizującego strony internetowe, udało mi się ustalić, że przywołana tam wzmianka o firmie Barmag znajdowała się w cytacie z tekstu, jaki opublikowano w 2000 roku.

Po dość długich staraniach dotarłem do tego artykułu zamieszczonego w lokalnym periodyku „Zeitschrift

Akcja Barmer Maschinenfabrik Aktiengesellschaft wyemitowana w roku założenia firmy.

Źródło: Wikipedia

Plan wskazujący lokalizację zakładów Barmag w Lubawce. Źródło: AP Wrocław, Oddział w Jeleniej Górze

Wittgenstein". Polskie tłumaczenie jego tytułu to „Planowane przeniesienie ważnych fabryk wojennych związanych z podziemną produkcją zbrojeniową w czasie II wojny światowej do regionu Wittgenstein”. Autor tekstu, Peter Schneider, na temat firmy Barmag stwierdza:

W marcu 1922 roku połączenie różnych firm doprowadziło do założenia Barmer Maschinenfabrik Aktiengesellschaft w Remscheid-Lennep⁵. Program produkcyjny obejmował maszyny dla przemysłu tekstylnego, takie jak przedzarki, maszyny do nawijania i skręcania oraz pompy przedzialnicze.

Wraz ze wzrostem liczby alianckich nalotów i wynikającą z tego decentralizacją przemysłu, Barmag musiał zdecydować, pod naciskiem Ministerstwa Lotnictwa Rzeszy, o przeniesieniu dużej części swojej produkcji z zagrożonego miasta Lennep do Lubawki na Śląsku. Tam, w nowym budynku przedzialni lnu Bober-Gesellschaft, powstała filia fabryki.

Firma Barmag produkowała części dla marynarki wojennej, ale głównie dla sił powietrznych. Obejmowało to opracowanie pompy wtryskowej do silników odrzutowych, która stała się znana jako „pompa Barmag”. Te pompy wtryskowe były również produkowane w oddziale fabryki w Lubawce. (...) Fabryka w Lubawce została utracona podczas upadku Rzeszy⁶.

Gdzie zlokalizowano lubawski oddział firmy Barmag? Jednoznaczna odpowiedź na powyższe pytanie znajdziemy w jednostce archiwalnej „Akta miasta Lubawki” przechowywanej w jeleniogórskim oddziale Archiwum Państwowego we Wrocławiu. To właśnie tutaj, w teczce opisanej jako plan obiektu „FA Barmag, Barmer Maschinenfabrik AG Liebau”, natrafiłem na osiem rysunków budowlanych⁷.

Jeden z nich (patrz ilustracja 2) sporządzony został 28 października 1943 roku. W górnej części znajduje się napis: „Fa. Barmag, Barmer Maschinenfabrik Aktiengesellschaft, Liebau / Schl.”. Poniżej umiejscowiono sporządzony w skali 1:1000 plan, z którego jednoznacznie wynika, że firma znajdowała się na terenie zabudowań „H. u. F. Wihard, Aktiengesellschaft” przy Straße der SA, czyli dzisiejszej ul. Kamiennogórskiej. Naniesione kolorem czerwonym zmiany dotyczą przebudowy dwóch fragmentów hali (nr 1 i 2) oraz wzniesienia budynku portierni (nr 3) i znormalizowanego baraku RAD, typu Wirtschaftsbaracke VII (nr 4). Kilka innych szczegółowych rysunków datowanych jest również na październik 1943 roku. Plan wskazuje, że pod koniec 1943 roku firmie Barmag przydzielono halę o powierzchni 5.800 m² leżącą na działce o powierzchni blisko 2 hektarów.

Budynek ten oddano do użytku na początku 1940 roku, a ówczesna relacja prasowa wspominała:

Za kilka dni w lubawskiej przedzialni lnu zostanie uruchomiony nowy zakład, który prawdopodobnie będzie unikalny w całych Niemczech Wschodnich z całą serią innowacji technicznych. Nowy budynek został wzniesiony obok wysokiej, przypominającej kształtem skrzynię, konstrukcji starej przedzialni. (...) Nowa przedzialnia w Lubawce ma tylko jedną kondygnację. Duże, szerokie okna wpuaszczą jasne światło do szerokich hal ze wszystkich stron i z góry

Siedziba firmy H. & F. Wihard. Po prawej stronie widoczna jest niska hala, do której przeniesiono firmę Barmag.

Źródło ilustracji: kreislandeshut.de

Fragment projektu adaptacji budynku. Źródło: AP Wrocław Oddział w Jeleniej Górze

przez dach. Po raz pierwszy zainstalowano tu „podwójne światelki”, czyli podwójne okna dachowe. Dzięki temu obszar roboczy pozostaje dobrze ogrzany nawet w chłodne dni. (...) Tak jak zakład jest wzorcowy pod względem wyposażenia technicznego, tak też i zaplecze socjalne jest wzorcowe pod każdym względem. Cały ciąg poprzeczny jest wyposażony w urządzenia do mycia, wyłożone białymi płytami wanną z prysznicami i wanną do stóp, co sprawia raczej wrażenie nowoczesnego zakładu kąpielowego niż pomieszczenia fabrycznego⁸.

W relacji prasowej szczególnie podkreślano fakt wyposażenia budynku w system automatycznej klimatyzacji, który zapewniał optymalną dla procesu produkcji temperaturę i wilgotność.

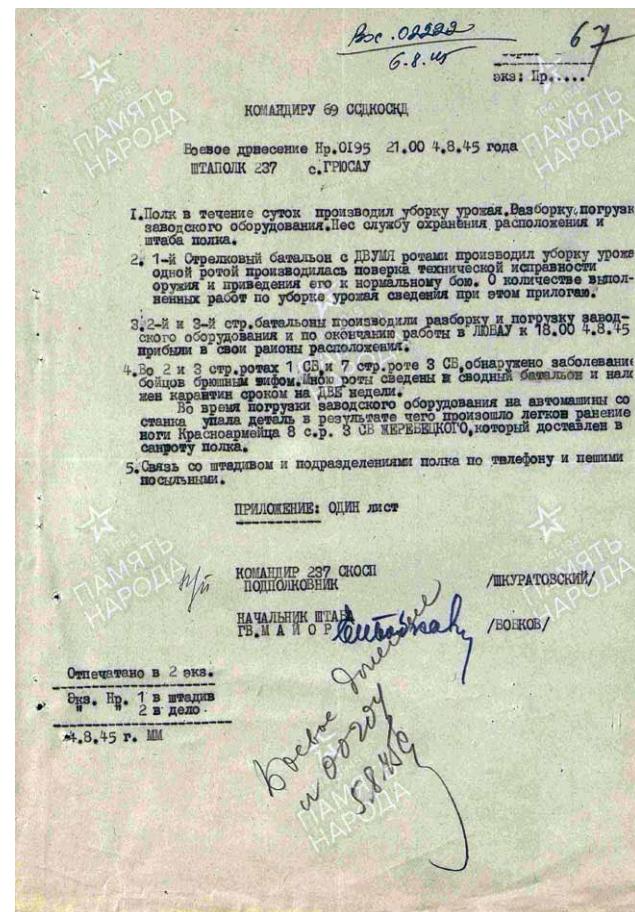
Przenoszącą się do Lubawki firmie Barmag przydzielono również zabudowania przeznaczone do adaptacji na kwatery dla personelu. Z projektu z 18 listopada 1943 roku⁹ wynika, że Volkshaus mieszczący się przy Straße der SA nr 33 (obecnie siedziba Miejsko-Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej przy ul. Dworcowej 33) planowano przystosować do zakwaterowania 32 cywilnych cudzoziemców, niewątpliwie pracowników firmy Barmag.

Kolejna znana mi wzmianka o lubawskim oddziale firmy Barmag pochodzi już z odległej Moskwy. 28 lipca 1945 roku, w dwa miesiące po zakończeniu wojny, Państwowy Komitet Obrony ZSRR wydał dokument o numerze 9660 noszący tytuł: *Postanowienie w sprawie wywozu sprzętu i materiałów z niemieckich zakładów „Barmag” w mieście Libau dla Ludowego Komisariatu Przemysłu Lotniczego ZSRR*¹⁰.

Jak dowiadujemy się z treści pisma, podписанego osobiste przez Józefa Stalina i po latach odtajnionego przez Międzyresortową Komisję ds. Ochrony Tajemnicy Państwowej, Ludowy Komisariat Przemysłu Lotniczego ZSRR został zobowiązany do wywiezienia z fabryki Barmag, produkującej podwozia lotnicze i poszczególne zespoły pomp olejowych do silników lotniczych, znajdującej się w fabryce włókienniczej Wihord w mieście Libau, 169 jednostek sprzętu, w tym 127 obrabiarek do metalu – do zakładu numer 1 w mieście Kujbyszew¹¹. W tym celu towarzysz Wachitow, Naczelnik Głównego Zarządu Mienia Zdobycznego Armii Czerwonej, miał przydzielić niezbędną ilość siły roboczej i środków transportu, a do demontażu i wysyłki sprzętu należało przystąpić nie później niż 5 sierpnia 1945 roku; prace miały być ukończone do 25 sierpnia.

Już po kilku dniach Armia Czerwona przystąpiła do demontażu i wywózki. Dowódca stacjonującego w pobliskim Krzeszowie 237. Pułku Strzeleckiego, podpułkownik Szkuratowskij, już 3 sierpnia 1945 roku w swoim raporcie do dowództwa 69. Dywizji Strzeleckiej informował, że zgodnie z rozkazem sztabu dwa bataliony strzeleckie oddane zostały w rejon Liebau do dyspozycji pułkownika Popowa. Następnego dnia raport stwierdzał:

2. i 3. Bataliony Strzeleckie przeprowadzały rozbiórkę i załadunek wyposażenia fabrycznego i po zakończeniu pracy w Ljubau 4 sierpnia 1945 o godzinie 18:00 powróciły do swoich rejonów zakwaterowania. (...) Podczas załadunku wyposażenia fabrycznego na samochody

Współczesny wygląd hali dawnej przedzialni, w której znajdowała się firma Barmag. Zdjęcie: Marian Gabrowski, kwiecień 2025 roku

z maszyny odpadła część, w wyniku czego lekkie zranienie nogi odniósł czerwonoarmista 8. Kompanii Strzeleckiej 3. Batalionu, Zerebeckij, który został przewieziony do kompanii sanitarnej pułku¹².

Niestety, w przywołanym dokumencie brak bliższych informacji na temat tego, w której dokładnie fabryce trwały prace. Jednak 5 sierpnia w raporcie 69. Dywizji Strzeleckiej wspomniano: *2. i 3. Bataliony 237. Pułku Strzeleckiego w ciągu dnia kontynuowały prace w Libau związane z demontażem i załadunkiem sprzętu z fabryki lotniczej¹³.* Wydaje się więc niemal pewne, że mowa tu o firmie Barmag.

Najwyraźniej wyposażenie fabryczne Rosjanie zgodnie z planem zdążyli wywieźć do końca sierpnia, gdyż poniemieckie zakłady Wiharda Polacy przejęli od władz radzieckich we wrześniu 1945 roku¹⁴. Początkowo powstały tu Zakłady Przemysłu Lniarskiego Odra, które w późniejszych latach przekształcono na Zakłady Przemysłu Dziewiarskiego Watra¹⁵.

Watra upadła w 1993 roku i można natrafić na informację, że „zdewastowane zabudowania przedsiębiorstwa ostatecznie rozebrano w 2015 r.”¹⁶. Jednak nie wszystkie, gdyż wzniesiona w czasie wojny hala, która w 1943 roku oddana została dla firmy Barmag, istnieje do dziś. Współcześnie zlokalizowany jest tu zakład Apex zajmujący się wytwarzaniem drewnianych elementów architektury ogrodowej.

W tym miejscu chciałbym jeszcze raz wrócić do lat wojennych i zwrócić uwagę na informację, jaką podał Peter Schneider i następnie powtórzył Romuald Owczarek, jakoby firmie Barmag oddano nowo wybudowany budynek funkcjonującej w Lubawce przedzialni Inu Bober-Gesellschaft. Wzmianka ta jest o tyle zaskakująca, że żadne ze znanych mi źródeł nie wspomina o istnieniu w Lubawce takiej przedzialni.

Dlatego z dużym zainteresowaniem przeanalizowałem sporządzoną pod koniec 1944 roku kartę noszącą nazwę *Reichsbetriebskarte*, która przechowywana jest w niemieckich archiwach¹⁷.

Przyglądając się poszczególnym rubrykom, zauważymy, że firmę Bober-Gesellschaft mającą formę prawną *Aktiengesellschaft* (pol. spółka akcyjna) założono w 1922 roku i do koncernu tego przynależały jeszcze dwa zakłady określone mianem *Maschinenfabrik* (pol. fabryka maszyn), a wymieniony tu *Reichsbetriebsnummer* pierwszego z nich informuje, że znajdował się on w okręgu Remscheid. Nad numerami umieszczono ręczny dopisek *Vereinigte Glanzstofffabrik* (pol. zjednoczenie fabryk włókien syntetycznych). Wszystkie te informacje odpowiadają firmie Barmag – Barmer Maschinenfabrik Aktiengesellschaft powstałej w 1922 roku poprzez połączenie kilku przedsiębiorstw, przeniesionej później do Remscheid. Specjalnością tej fabryki maszyn była produkcja pomp przedzialniczych wykorzystywanych przy wytwarzaniu włókien syntetycznych.

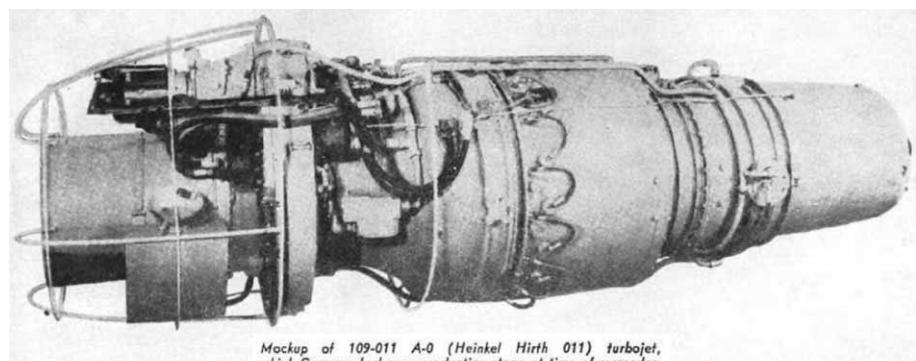
Podejrzewam więc, że Bober-Gesellschaft to kryptonim używany do ukrycia prawdziwej nazwy firmy Barmag. Jeśli istotnie tak było, to podane na karcie ewidencyjnej powierzchnie działki i zabudowań sugerują, że zakładom tym przydzielono nie tylko halęukaną na projekcie budowlanym z 1943 roku, ale i kolejne zabudowania.

Z kolei podana tu łączna liczba zatrudnionych to aż 444 osoby. Należy przyjąć, że wraz z przenoszoną fabryką do Lubawki trafiła kadra zarządzająca i doświadczeni pracownicy, jak choćby 32 cywilnych cudzoziemców, dla których adaptowano pobliski dom ludowy.

Jednak jak dotąd nie natrafiłem na informacje dotyczące tego, kim byli pozostały z pracujących tu robotników. Wprawdzie z treści jednej ze znanych mi książek wynika, że zatrudniano tu więźniarki z FAL Liebau, czyli lubawskiej filii obozu koncentracyjnego Gross-Rosen, jednak moim zdaniem jest to pomyłka¹⁸.

Na koniec chciałbym jeszcze nieco dokładniej zastanowić się nad tym, co dokładnie produkowano w lubawskiej filii firmy Barmag. Romuald Owczarek wśród wytwarzanych tu podzespołów wymienia „pompy wtryskowe do samolotów odrzutowych”; Peter Schneider określa je mianem „pomp wtryskowych do silników odrzutowych”¹⁹; z kolei Rosjanie po wojnie mieli wywozić wyposażenie fabryki „poszczególnych zespołów pomp olejowych do silników lotniczych”.

Można więc przyjąć, że firmie Barmag specjalizującej się w produkcji pomp przedzialniczych w czasie wojny zlecono produkcję pomp paliwowych i olejowych. Niewątpliwie pozwoliło to na maksymalnie racjonalne wykorzystanie doświadczenia i parku maszynowego. Pomp tej firmy stosowane były nie tylko w klasycznych silnikach tłokowych (np. pompa olejowa w silniku Jumo

Silnik odrzutowy Heinkel Hirth 011 zasilany pompą paliwową Barmag. Zdjęcie: Aviation, nr 9/1946

213 firmy Junkers), ale także w konstrukcjach odrzutowych. W opisie układu zasilania w paliwo silnika BMW003 wspomina się o „wysokociśnieniowej zębatej pompie wtryskowej Barmag”²⁰, podobnie jak i w silniku Heinkel Hirth 011, gdzie „paliwo podawane jest do wysokociśnieniowej pompy Barmag”²¹ oraz w silniku Junkers Jumo-004, tutaj paliwo dostarcza „wysokociśnieniowa pompa zębata Barmag”²².

Co ciekawe, samoloty odrzutowe Arado Ar 234, wyposażone w takie właśnie silniki, projektowano w pobliskiej Kamiennej Górze, gdzie w czasie wojny przeniesiono część zakładów Arado-Flugzeugwerke GmbH²³.

Przywołany wcześniej radziecki dokument wspominał też, że innym produktem firmy Barmag były „podwozia lotnicze”. Być może chodziło tu o wykorzystywaną tam hydraulikę siłową, gdzie również stosowano pompy Barmag, np. w samolotach Dornier Do 335 albo Messerschmitt Me 262²⁴.

Dodatkowo jeszcze pewna ciekawostka. Otóż pierwszym radzieckim odrzutowcem, który oderwał się od ziemi w kwietniu 1946 roku, był MIG-9 wyposażony w dwa silniki BMW003. Samolot ten produkowano w Kujbyszewie. Można więc podejrzewać, że wywieziona z Lubawki do Kujbyszewa fabryka kontynuowała tam swoją produkcję zbrojeniową.

Marian Gabrowski

Przypisy

- 1 M. Gabrowski, *Drugowojenna fabryka części lotniczych Heinza Wendta w Lubawce*, [w:] „Na Szlaku”, nr 12/2025, s. 9-14.
- 2 Dziś jest to dzielnica niemieckiego miasta Wuppertal, leżącego w Nadrenii Północnej-Westfalii.
- 3 S. Wrzesiński, K. Urban, *Tajne kompleksy lotnicze Trzeciej Rzeszy na Dolnym Śląsku i Ziemi Lubuskiej*, Warszawa 2015, s. 132.
- 4 R. Owczarek, *Zapomniane fabryki zbrojeniowe Hitlera*, Kraków 2015, s. 188.
- 5 Jak już wspomniałem wcześniej, firmę pierwotnie założono w mieście Barmen. Przeniesienie siedziby do Lennep nastąpiło dopiero w 1927 roku.
- 6 P. Schneider, *Geplante Verlegung kriegswichtiger Betriebe für die unterirdische Rüstungsproduktion des Zweiten Weltkrieges in den Raum Wittgenstein*, [w:] „Zeitschrift Wittgenstein” Jahrgang 88 Bd. 64 Heft 1 März 2000, s. 16.
- 7 Archiwum Państwowe we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze, Akta miasta Lubawki, sygnatura 703.
- 8 *Klima automatisch reguliert*, [w:] „Breslauer Neueste Nachrichten”, nr 33, 3 Februar 1940, s. 6.
- 9 Archiwum Państwowe we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze, Akta miasta Lubawki, sygnatura 703.
- 10 И. Ивлев, Армия Отечества, Том 1. Часть 7, Литрес, Москва 2021; в орiginale: Постановление. О вывозе оборудования и материалов с немецкого завода "Бармаг" в г. Либау для Наркомавиапрома.
- 11 В орiginale: (...) вывезти с завода "Бармаг" по производству шасси для самолетов и отдельных узлов маслонасосов для авиамоторов, расположенного на текстильной фабрике Вихорд в г. Либау, 169 единиц оборудования, в том числе 127 металлообрабатывающих станков - на завод № 1 в г. Куйбышев.
- 12 Боевое донесение штаба 237 сп, 04.08.1945 г., ЦАМО, Фонд: 1202, Опись: 1, Дело: 52, Лист начала документа в деле: 67.
- 13 Боевое донесение штаба 69 сд, 05.08.1945 г., ЦАМО, Фонд: 1202, Опись: 1, Дело: 49, Лист начала документа в деле: 204; в орiginale: 2 и 3/237 сп днем продолжали находятся в Либау на работа по разборке и погрузке оборудования авиазавода.
- 14 A. Grzelak (red.), *Lubawka, monografia historyczna miasta*, Lubawka 1991, s. 84-85.
- 15 Tamże, s. 85-86.
- 16 M. Ruchniewicz, „Wiek ekstremów” w Lubawce i okolicach (1914-1989), Wrocław 2019, s. 214.
- 17 Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde, sygn. R 3/2006, k. 673.
- 18 R. Owczarek, dz. cyt., s. 188-189. Moim zdaniem pomylono tu firmę „Barmag – Barmer Maschinenfabrik” z „Heinz Wendt Maschinenfabrik”.
- 19 W oрiginale: *Einspritzpumpe für Strahltriebwerke*.
- 20 R. Schulte, *Design Analysis of BMW-003 Turbojet*, [w:] „Aviation”, nr 3/1946, s. 67; w oрiginale: *Barmag high pressure gear injection pump*.
- 21 *Design and Construction of German 109-011 A-0 Turbojet*, [w:] „Aviation”, nr 9/1946, s. 64; w oрiginale: *fuel is fed to the Barmag high pressure pump*.
- 22 K. Bauerfeind, *Steuerung und Regelung der Turboflugtriebwerke*, Basel 1999, s. 226; w oрiginale: *Barmag-Hochdruck-Zahnradpumpe*.
- 23 L. Müller, *Arado in Landeshut*, [w:] „Schlesischer Gebirgsbote”, nr 11/1995, s. 197.
- 24 R. Davies, *German Aircraft Hydraulics Systems and Their Componenets*, [w:] „SAE Journal (Transactions)”, Vol. 54, nr 8/1946, s. 420-422.

Myśliwiec odrzutowy Messerschmitt Me 262, w którym stosowano przynajmniej kilka pomp produkowanych przez firmę Barmag.

Zdjęcie: Wikipedia